

سوره «دخان» (۴۴)

محور سوره دخان همانند پنج سوره دیگری که با حروف مقطعه «حم» آغاز می‌شوند کتابی است که از ناحیه خداوند حکیم نازل شده است. با این تفاوت که در هر سوره از زاویه بخصوصی به این مسئله پرداخته است. اگر در سوره قبل (زخرف) بر مبین بودن قرآن در تبیین «توحید» و تشریح انحراف دنیاپرستی و اسراف تأکید می‌کرد، در این سوره بر مبین بودن آن در «انذار» مشرکینی که منکر حقانیت کتاب و قیامت بودند تأکید می‌نماید. ۸ آیه ابتدای سوره که جنبه مقدمه دارد و ۲ آیه آخر آن که عنوان نتیجه‌گیری پیدا می‌کند در رابطه با نقش قرآن در انذار و تذکار مردم قرار دارد. در مقدمه سوره بر کیفیت نزول این کتاب در شبی مبارک اشاره می‌کند که این معنا را بجز در این سوره تنها در سوره «قدر» می‌توانیم ملاحظه نمائیم. خداوندی که سنتش «انذار» بندگان بوده (اَنَا كُنَّا مُنذِرِينَ) و همواره رسولانی برای این منظور می‌فرستاده (اَنَا كُنَّا مُرْسِلِينَ)، اینک بدلیل رحمتی که بر مخلوقات و علمی که بر نیازهای تکوینی و تشریحی آنها دارد (رَحْمَةً مِن رَّبِّكَ اِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ) اعراب گمراه و نادان را با برانگیختن رسولی از خودشان و نزول کتابی مبین «انذار» می‌دهد، گویا نزول همه کتابها که به فرمان خدا از حالت محکم و بسیط بصورت جدا شده و آیه به آیه (تفریق و تفصیل داده شده) در سطح درک و فهم انسان انجام شده، در شب خجسته و فرخنده‌ای بنام «قدر» بوده که آثار پربرکت آن منشأ هدایت نوع بشر بسوی توحید گشته است و اکنون پیامبر خاتم (ص) با کتاب مبینی که از جانب خداوند نازل شده، با مطرح ساختن یکتائی خالق و توحید «ربوبیت»، مشرکینی را که علیرغم اعتقاد به خالق بودن «الله» ربوبیت او را نسبت به آسمانها و زمین و پدران خویش منکر بودند انذار می‌دهد:

رب السموات والارض و ما بینهما ان کنتم موقنین - لا اله الا هو یحیی و یمیت ربکم و

رب آبانکم الاولین.

اما مشرکین در شک و تردیدی ناشی از بی هدفی و به بازی گرفتن زندگی سرگرم هستند (بل هم فی شک یلعبون) و اعتنائی به عظمت و خطیر بودن موضوع ندارند. اینجاست که نقش «انذار» کتاب مطرح می گردد، انذار از «عذابی» که در حیات دنیا و در آخرت در انتظارشان است و به این ترتیب دومین محور سوره که «انذار از عذاب دنیا و آخرت» است. تبیین می شود و سیاق سوره و مضمون عمومی آنرا تشکیل می دهد.

در مورد «عذاب دنیائی» برای آنکه تصویر روشنی بدهد، مهمترین مصداق تاریخی آنرا معرفی می نماید تا عبرتی آموزنده برای سرکشان قریش باشد. این مصداق همان داستان عذاب و غرق فرعونیان است که مثل و آیتی برای جهانیان گشت. خداوند برای «فتنه» و آزمایش قوم فرعون رسولی گرامی بسوی آنها فرستاد تا بنی اسرائیل برده و اسیر را آزاد و رها نموده از گردنکشی دست بردارند. اما فرعون و درباریانش علیرغم آیات و بینات (معجزات) راه تکذیب درپیش گرفتند و به گردن فرازی و فزونی جوئی ادامه دادند تا آنکه به فرمان الهی حضرت موسی در حرکتی شبانه قوم خود را هجرت داده از نیل گذرانند و قوم فرعون که در تعقیب بنی اسرائیل بودند، در امواج نیل غرق شدند و باغات و چشمه ها و مزرعه ها و مقامات گرامی و نعمت های فراوان را برای بنی اسرائیل به ارث گذاشتند، وارثانی که بر جهانیان برگزیده شدند (و لقد اخترناهم علی علم علی العالمین).

ذکر این ماجری، به این نحو، از یک طرف دلداری و امیدی است برای رسول اکرم و مؤمنین که در زمان نزول این آیات (سالهای ۴ و ۶ بعثت) وضعیتی همانند بنی اسرائیل در دوران اسارت و ذلت داشتند، و هم تهدید و هشدار است به مشرکین که سرنوشت بهتری از فرعونیان نخواهند داشت. فرعون (آنچنان که در سوره یونس آیه ۱۰ نقل شده) هنگام غرق شدن اظهار ایمان و توحید و تسلیم کرد اما پاسخ شنید که چگونه علیرغم عصیان و فساد اینک ایمان توانی آورد^۱؟ و مشرکین زمان پیامبر (ص) نیز به همین سان اگر گرفتار عذابی که خود موجبش بوده اند بشوند خواهند گفت که پروردگارا عذاب را از ما برگردان که دیگر ایمان آورده ایم. و چگونه در شرایط عذاب متذکر و بیدار خواهند شد درحالیکه رسولی روشنگر ایشان را آمده بود ولی از او روگردانیده و تعلیم گرفته دیوانه اش خواندند:

ربنا اکشف عنا العذاب انا مؤمنون - انی لهم الذکری و قد جاءهم رسول مبین - ثم تولوا

عنه و قالوا معلم مجنون

۱. آیه ۹۰ سوره یونس... حتی اذا ادركه الغرق قال امنت انه لاله الا الذي امنت به بنو اسرائيل وانا من المسلمين - آلن و قد عصيت من قبل و كنت من المفسدين

با اینحال اگر عذاب را هم در این مدت کوتاه دنیائی از آنها برداریم، مجدداً به همان شیوه‌های خود بازگشت می‌نمایند (انا کاشفوا العذاب قليلاً انکم عائدون) اما اگر در این دنیا مهلت داده شده‌اند در روز قیامت که روز خشم بزرگ الهی است از انتقام او مصون نخواهند ماند:

یوم نبطش البطشه الكبرى انا منتقمون.

تنها توصیه‌ای که در این سوره، در رابطه با چنین عملکردی، به رسول اکرم داده می‌شود «ترقب» (چشم انتظار بودن و بازمان کار کردن) است که هم در اوائل سوره به آن تأکید شده (فارتقب یوم تأتي السماء بدخان مبین) و هم در آخرین آیه سوره به عنوان نتیجه‌گیری و پیام نهائی (فارتقب انهم مرتقبون).

و اما دومین «انذار» قرآن که مربوط به عذاب اخروی می‌باشد در نیمه دوم سوره (آیات ۳۴ تا ۵۹) به دنبال مصداق فوق از عذابهای دنیائی آمده است. در مقدمه این آیات انکار مشرکین را نسبت به مسئله حیات مجدد و درخواست مجادله گرانه‌شان را برای زنده کردن پدرانشان نقل می‌نماید و ابتدا هشدار تو بیخ‌آمیز نسبت به این جرم و تکذیبشان می‌دهد که گرفتار سرنوشتی مشابه سرنوشت هلاکت بار قوم مجرم «تبع»، که چه بسا بدتر از اینها هم نبودند، نشوند و سپس بر جدی و هدفدار بودن خلقت و حقانیت و عدم بطلان آن تأکید می‌نماید تا مشرکین نادان را متوجه لزوم قیامت به عنوان نتیجه دنیا و مرحله‌ای از حیات تکاملی نماید:

و ما خلقنا السموات و الارض و ما بینهما لاعبین - ما خلقناهما الا بالحق و لكن اکثرهم لا یعلمون.

پس از این مقدمات است که در ثلث آخر سوره (آیات ۴۰ تا ۵۹) که از نظر سال نزول نیز نسبت به بقیه سوره مقدم‌تر است^۱، روز جدائی را که قرارگاه ملاقات همگی انسانها است یادآوری می‌نماید (ان یوم الفصل میقاتهم اجمعین). این همان روزی است که هیچکس بی‌نیاز کننده دیگری نیست و کسی یاری نمی‌شود جز آنکه مشمول رحمت الهی گردد که او عزیز و رحیم است (الا من رحم الله انه هو العزیز الرحیم).

سپس مشخصاتی از یوم الفصل را که روز جدائی انسانها بر حسب مکتسباتشان می‌باشد در توصیف جهنم مجرمین و بهشت متقین برمی‌شمارد و سوره را با بازگشت به مقدمه آن که در شأن قرآن بود چنین پایان می‌دهد که: «جز این نیست که ما قرآن را به زبان تو

۱. مطابق جدول شماره ۱۵ کتاب سیر تحول قرآن، ۳۹ آیه ابتدای سوره در سال ۴ بعثت و بقیه در سال ۳ بعثت نازل شده‌اند.

روان ساختیم تا شاید بیدار و متذکر گردند، پس چشم انتظار این امر باش که آنان نیز چشم انتظار هستند: فأنما يسرناه بلسانك لعلمهم يتذكرون. فارتقب انهم مرتقبون.

تقسیمات سوره

- سوره دخان را می توان بر حسب سیاق مطالب آن به ۶ بخش به شرح ذیل تقسیم نمود:
- ۱- آیات ۱ تا ۸ (مقدمه) مطرح شدن نزول کتاب مبین در شب مبارک برای انذار انسانها در جهت توحید و اعراض از شرک
 - ۲- آیات ۹ تا ۱۶ (عذاب دنیائی)، رابطه اعمال انسان با جهان آفرینش و امکان نزول عذاب بخاطر سوء رفتار
 - ۳- آیات ۱۷ تا ۳۳ (مصدیقی تاریخی از عذاب دنیائی) اشاره به تجربه عبرت آموز سرنوشت قوم بنی اسرائیل و قوم فرعون در زمان حضرت موسی (ع).
 - ۴- آیات ۳۴ تا ۳۹ (موضع مشرکین عصر پیامبر در انکار قیامت) تصریح بر هدفدار بودن خلقت و لزوم احیای مجدد بندگان برای حساب رسی.
 - ۵- آیات ۴۰ تا ۵۷ (یوم الفصل و بهشت و جهنم). توصیف زندگی متقین و مجرمین در سرای جاوید
 - ۶- آیات ۵۸ و ۵۹ (نتیجه گیری و آخرین پیام)، بیان موضعگیری رسول در برابر مشرکین

آهنگ آیات

سوره دخان مرکب از ۵۹ آیه می باشد که ۴۴ آیه آن با حرف «ن» و ۱۵ آیه با حرف «م» به ترتیب ذیل ختم می شوند.

آیه ۱- حم	آیه ۱۱- الیم	آیه ۱۷ و ۲۶ و ۲۹- کریم	آیه ۴۴- ائیم
آیه ۴- امر حکیم	آیه ۴۲- العزیز الرحیم	آیه ۴۶ و ۴۸- حمیم	آیه ۵۷- عظیم
آیه ۶- سمیع العلیم	آیه ۴۳- زقوم	آیه ۴۷ و ۵۶- جحیم	

نام های نیکوی الهی

در این سوره ۳ بار نام جلاله «الله»، ۹ بار رب (مضاف) بکار رفته است که با احتساب «بسم الله الرحمن الرحیم» افتتاح سوره و ۴ نام نیکوئی که در آیه ۶ (انه هو السميع العليم) و آیه ۴۲ (انه هو العزيز الرحيم) بکار رفته است مجموعاً ۷ نام (الله) رحمن، رحیم، رب، سمیع، علیم، عزیز) می باشد که ۱۹ بار تکرار شده اند.